

УДК 808.26 – 541.2

С.Ф. Бут-Гусаім

КУЛЬТУРНА-ГІСТАРЫЧНАЯ СПЕЦЫФІКА АНТРАПАНІМІЧНАЙ ПРАСТОРЫ ГІСТАРЫЧНАЙ ПРОЗЫ ЗІНАІДЫ ДУДЗЮК

У артыкуле разглядаюцца ўжытыя ў гістарычнай прозе Зінаіды Дудзюк антрапонімы, якія з'яўляюцца носьбітамі каштоўнай інфармацыі аб матэрыяльнай, духоўнай культуры і светаўспрыманні старажытных славян. Разгледжана характэрная для міфалагічнай свядомасці крэатыўная сутнасць іменавання, згодна з якой імя прадвызначае істотныя рысы і лёс індывіда. Імёны персанажаў твораў З. Дудзюк былі разгледжаны з пункту гледжання ступені іх сэнсавай актыўнасці. Выдзелены і прааналізаваны прамагаваркія і ускоснагаваркія паэтонімы. Асабліва ўвага надавалася асэнсаванню ролі кантэксту ў раскрыцці сэнсавых і эмацыйна-экспрэсіўных магчымасцяў паэтонімаў.

Уводзіны

Даследаванне антрапанімікону мастацкага тэксту – адна з найбольш складаных праблем, што распрацоўваюцца сучаснымі лінгвістамі. Навуковая запатрабаванасць такіх даследаванняў у тым, што яны даюць цікавы матэрыял для назіранняў над асаблівасцямі індывідуальна-аўтарскай моватворчасці. І гэта актуальна пры сучаснай антрапацэнтрычнай арыентацыі лінгвістычных даследаванняў, імкненні навукоўцаў вывучаць мову праз прызму чалавека і яго інтэнцый. Мэта прадстаўленага даследавання – комплекснае апісанне ўжытых у гістарычнай прозе Зінаіды Дудзюк антрапонімаў, якія з'яўляюцца неад'емным элементам ідэйна-тэматычнага зместу мастацкага тэксту. Для дасягнення пастаўленай мэты былі вырашаны наступныя задачы: вылучаны антрапонімы, выкарыстаныя ў гістарычнай прозе пісьменніцы; устаноўлены спосабы ўтварэння паэтонімаў, якія валодаюць рознай ступенню семантычнай актыўнасці; ахарактарызавана роля структурных кампанентаў (кораня і афіксаў) літаратурных антрапонімаў і ўплыў кантэксту на фарміраванне плана зместу і стылістычнай афарбоўкі паэтонімаў; выяўлены асноўныя заканамернасці ў выбары і стварэнні антрапанімічных сродкаў у жанры гістарычнай прозы. Мэта і спецыфіка матэрыялу прадвызначылі выбар аналітычна-апісальнага метаду ў якасці асноўнага з выкарыстаннем элементаў параўнальна-супастаўляльнага метаду. Матэрыялам для даследавання паслужылі наступныя творы З. Дудзюк: раман «Велясіты», апавесць-хранограф «Славянскія князі», зборнікі эсэ «Шляхамі адвечнага слова» і «Нямеранае багацце».

Класіфікацыя антрапонімаў, ужытых у гістарычнай прозе Зінаіды Дудзюк

Прадметам мастацкага аналізу ў гістарычным прыгодніцкім рамане Зінаіды Дудзюк «Велясіты» стала адна з невядомых старонак даўняй славянскай гісторыі. Пісьменніца ўзнаўляе падзеі IX–X стст. н.э. – процістаянне старажытнай славянскай дзяржавы Велясіціі і Візантыйскай імперыі. У апавесці-хранографе «Славянскія князі» і зборніку эсэ «Шляхамі адвечнага слова» З. Дудзюк, абапіраючыся на звесткі, пакінутыя старажытнымі гісторыкамі, адшуквае даўнія сляды славянскіх плямёнаў: смаллян, магілян, селічаў, рачан, лісічан, сапаў, люцічаў і многіх іншых – у помніках культуры чалавецтва. У зборніку эсэ «Нямеранае багацце» З. Дудзюк тлумачыць паходжанне найстражытнейшых антрапонімаў, вывучае сканцэнтраваную ў імёнах герояў легенду, міфаў, паданняў і казак культурна-гістарычную інфармацыю – захаванае і перададзенае ад продкаў да нашчадкаў нямеранае духоўнае багацце славянскіх народаў. Аўтарка не толькі малюе драматычныя падзеі і постаці мінулага. Яна тонка перадае асаблівасці

светаадчування і мыслення старажытных славян. Вырашэнню гэтай мастацкай задачы спрыяе ўмелае выкарыстанне вобразна-выяўленчых магчымасцяў уласных імёнаў, найперш – антрапонімаў.

У згаданых творах Зінаіды Дудзюк было зафіксавана 273 імені (246 мужчынскіх, 27 жаночых). Да ўвядзення хрысціянства імёны славянаў з’яўляліся празваннямі-характарыстыкамі, якія акрэслівалі фізічныя, разумовыя, маральныя якасці чалавека, паказвалі на парадак з’яўлення дзіцяці ў сям’і, на час, жаданасць або нечаканасць нараджэння дзіцяці. У адным са старажытных азбукоўнікаў гаворыцца: *«Первых родов и времен человецы ...до некоего времени даяху детем своим имена, якоже отец и мать отрочат изволят: или от взора и естества, или от вещи, или от притчи. Такожде и словене предже их крещения даяху имена детем своим сице: Богдан, Божен, Первой, Второй, Любим и ина такова. Добра же суть и та»* [1, с. 42]. *«Назвиско, «рекло», «назвище», «прозвание»* (так называліся язычніцкія імёны-мянушкі) акрэслівалі індывіда паводле знешняга выгляду, фізічных недахопаў (*Беззуб, Безнос, Брухан, Глазатай, Головач, Горбач*), уласцівасцяў паводзінаў (*Баламут, Быстрой, Неупокой, Несмеян, Плакса*) і інш. [2, с. 98–99].

Імёны, што функцыянуюць у творах, складаюць антрапанімічную прастору мастацкага тэксту. Тэрмін антрапанімічная прастора азначае «сукупнасць усіх антрапонімаў, якія ўжываюцца ў мове пэўнага этнасу ў пэўны гістарычны перыяд» [3, с. 131]. Пісьменніца ў антрапаніміконе сваіх твораў па-мастацку прэзентуе рэальны свет, рэчаіснасць. Таму антрапанімічная прастора мастацкага тэксту з’яўляецца адлюстраваннем пэўнай этнамоўнай антрапанімічнай прасторы, якая аб’ектыўна склалася і існуе ў тую ці іншую гістарычную эпоху. Ствараючы антрапанімічны свет свайго твора, аўтарка выбірае адпаведныя этапу: месцу, часу, этнакультурнаму рэгіёну, у якім разгортваюцца падзеі, – онімы.

Творы З. Дудзюк цікавыя і адметныя спалучэннем свету рэальных падзей і постацяў айчынай гісторыі са светам падзей і персанажаў, народжаных уяўленнем аўтаркі. Таму ўсе зафіксаваныя ў творах антрапонімы мы можам падзяліць на дзве групы. Па-першае, гэта імёны рэальных гістарычных асобаў, па-другое, гэта празванні персанажаў, створаных фантазіяй пісьменніцы.

Значную частку антрапанімікону гістарычных твораў складаюць імёны рэальных гістарычных дзеячаў, валадароў тагачасных дзяржаў свету: славянскіх князёў *Вакаміра, Драгавіта, Мусокія, Пірагаста, Людавіта*, імператара Вялікай Рымскай імперыі *Карла*, булгарскага хана *Крума*, візантыйскіх базілеўсаў *Канстанціна, Льва, Нікіфара*, базілісы *Ірыны*, папы *Льва III*, патрыярха *Мікалая III*, каліфа *Гаруна-аль-Рашыда* і інш.

З. Дудзюк не раз выкарыстоўвае прыём актуалізацыі ўнутранай формы імені рэальнай гістарычнай асобы. Напрыклад, князь Велясіціі мае імя *Вакамір*. Кантэкст рамана «Велясіты» напаўняе гэтае найменне глыбінным сэнсам. Празванне валадара велясітаў утрымлівае інфармацыю пра даўнія вандроўкі славянскіх плямёнаў па Еўропе і Азіі. Сын князя наведаў мёртвы горад у далёкай пустыні, дзе яму расказалі пра тое, што *«ў такім горадзе была пабудавана вежа, на якой прымацаваны вялізны празрысты крыштал, праз які чараўнікі разглядалі зорнае неба і чыталі боскія тайны лёсаў. Гэты крыштал называўся вокам свету [міру]. Мір на славянскіх мовах азначае не толькі згоду, адсутнасць вайны, але і свет. Выходзіць, што і продкі славян ведалі пра гэта цудоўнае вока»* [4, с. 17]. Згодна з традыцыяй таго часу асабовыя імёны палітычных дзеячаў ужываліся ў некалькіх фармальных разнавіднасцях. Так, рамеі [візантыйцы] называлі князя *Акамірам*: *«магчыма, першыя тры літары ім нагадваюць слова «аква» – вада»* [5, с. 24].

Нашы продкі разумелі імя матэрыяльна, як неад’емную частку іменаванага, верылі ў тое, што імя прадвызначае жыццёвы шлях чалавека. Вера ў сувязь імені чалаве-

ка і яго лёсу выявілася ў звычайі надаваць немаўляці імя боства, якое будзе ахоўваць носьбіта празвання ад небяспекі. Так, князь *Веляслаў* быў названы ў гонар *Вялеса*: «*Ён носіць імя бога, які спрадвеку апекуецца іхнім родам і гаспадаркаю*» [5, с. 21]. У цяжкія хвіліны жыцця *Веляслаў* просіць падтрымкі і спрыяння ад пакравіцеля шляхоў і падарожных, магутнага чараўніка *Вялеса*: «*Магутны Вялесе і духі продкаў, звяртаюся да вас з просьбаю. Дапамажыце мне ва ўсіх задумах і здзяйсненнях, дайце мудрасці і сілы*» [5, с. 53]. Сляды пакланення нашых продкаў язычніцкім багам можна знайсці і ў сучасным антрапаніміконе. У зборніку эсэ «*Нямеранае багацце*» З. Дудзюк заўважае, што «*на Берасцейшчыне даволі пашыраныя прозвішчы Велясевич, Валасевич, Волас, Валаско, Власюк, Волах, Валашанюк, Валошка, Валошчык, Валашчук, Волх, што паказвае на магчымую прыналежнасць уласнікаў гэтых прозвішчаў да племя, якое пакланялася Вялесу*» [6, с. 22–23].

Пісьменніца адзначае, што імёны бостваў ляжаць у аснове найменняў магутных правадыроў славянскіх плямёнаў: «*Хоць у гістарычных крыніцах гэта імя запісана як Ардагаст, хутчэй за ўсё, па-славянску яно гучала як Радагост, або Радагосць. Слова Ардагаст дзеліцца на дзве часткі: арда (змененая «рада») і гаст (сэнсавы адпавядае слову «госць»).* Прынамсі, *Радагостам называўся галоўны бог паморскіх славян. У якасці антрапоніма гэтае імя было распаўсюджана ў старажытнабалгарскай, старых чэшскай і польскай мовах*» [7, с. 214]; «*Вышан – князь славянскага племені абадрытаў. Магчыма, імя магло гучаць як Вышань, бо так называўся адзін з галоўных язычніцкіх багоў, у якім увасабляўся дух Усявышняга*» [7, с. 246].

«Слова імя ўзыходзіць да індаеўрапейскага *nmen- з *enmen-, якое тлумачаць як утварэнне ад *en «унутры», «у» + -men (суфікс). Адсюль – найстаражытнейшая семантычная інтэрпрэтацыя імені як таго, што ўкладваецца, накладваецца, ускладаецца» [8, с. 23]. Стваральная прырода называння праяўлялася ў функцыянаванні так званых імёнаў-пажаданняў, якімі нібыта накрэсліваўся лёс старажытных валадароў: «*Валук – князь венедаў. Імя гэтае паходзіць ад слова «ўладыка» і азначала ў славян вярхоўнага кіраўніка, правадыра ці князя. Магло паходзіць імя і ад слова «вялікі», якое, магчыма, уваходзіла ў склад княжацкага тытула*» [7, с. 235]. Выклад рэальных гістарычных падзей у аповесці-хранографе «Славянскія князі» раскрывае сакральны сэнс імя славянскага князя *Людавіта*: «*Л* – першая руна імя *Людавіта*. З гэтай руны пачыналіся галоўныя словы ў жыцці славян: *Лада, Лёля, людзі, любоў, лёс, лук, ляда, лён. Як быццам сам Хорс прыклікаў Людавіта да дзейнасці і абароны свайго роду і племені. Менавіта Людавіт павінен бараніць веды і веру продкаў, чаго б гэта яму ні каштавала*» [7, с. 255–256]. Кантэкст аповесці паказвае ажыццяўленне князем пажадальнай сутнасці гаваркога імені: «*Людавіт да канца змагаўся за веру сваіх продкаў і ахоўваў племя ад чужога ўплыву, разумеючы, што праз здраду веры продкаў згубіць племя сябе, сваё імя і твар, а людзі разбрыдуцца па свеце і рассеюцца ў асяроддзі чужых плямёнаў, як пясчынкі ў пустыні*» [7, с. 255–256].

З. Дудзюк адзначае, што ў славян былі пашыраны засцерагальныя імёны, якія, маючы адмоўны сэнс, павінны былі адхіліць беды, хваробы і смерць: «*Нябул – славянскі князь, імя якога паходзіць ад дзеяслова «не быў» і з'яўляецца ахоўным ад злых духаў, дарэчы, на палескім дыялекце гэтыя словы вымаўляюцца як «не буў»*» [7, с. 241]. Імёны палітычных і рэлігійных дзеячаў, як адзначае В. Шур, выкарыстоўваюцца як сродак сацыяльнай тыпізацыі. «*Яны дазваляюць надаць падзеям і фактам, што адлюстроўваюцца ў творы, рысы праўдападобнасці, мастацкай пераканальнасці*» [9, с. 25].

У даўніх імёнах, якія данеслі да нас казкі і легенды, фіксуецца ўяўленні нашых продкаў пра будову сусвету. Сусвет уяўляўся старажытным славянам як адзінства неба, зямлі і свету падземнага. З зямлі можна было падняцца да неба і трапіць у царства памерлых. Вось зямлі пранізвала сусвет і звязвала неба, зямлю і апраметную ў адно цэ-

лае. Воссю зямлі было Сусветнае Дрэва Жыцця, гара або камень. Галоўным героем беларускай казкі «*Сіняя Світа Навыварат Сшыта Саламяны Каўпак*» з'яўляецца чараўнік, які можа мяняць свой выгляд як заўгодна. Каб абхітрыць цара, чараўнік ператвараецца ў звяроў, рыбу, іголку і просіць дапамогу ў птушкі Нагай, якая жыве на тым свеце. *Сіняя Світа Навыварат Сшыта* пераходзіць з таго свету ў гэты, мяняючы абліччы. Пісьменніца тлумачыць сакральны сэнс імені гэтага персанажа: «*Сіняя Світа Навыварат Сшыта – гэта не што іншае, як неба. Мы бачым вонкавы бок неба, а герой казкі ведае яго з сярэдзіны, з левага боку. Саламяны Каўпак – другая частка імя – гэта таксама намёк на нябесны купал ці, можа, нават на сонца ...Галоўны персанаж казкі не проста чалавек, гэта хутчэй пасланец неба, каб пазмагацца з зямным царом чарадзеям, перамагчы яго ды ажаніцца з ягонай дачкою, яднаючы зямлю і неба. Гэтак неба яднаецца з зямлёю праз Вечнае Дрэва Жыцця, каб прадоўжыць існаванне свету» [6, с. 22–23].*

Што да імёнаў персанажаў, створаных фантазіяй пісьменніцы, то найменні гэтыя адлюстроўваюць мадэлі іменавання, якія існавалі ў старажытных славянскіх дзяржавах. У.А. Ніканаў пісаў: «Уласнае імя існуе толькі ў грамадстве і для грамадства; яно і дыктуе няўмольна выбар іх, якім бы індывідуальным ён ні ўяўляўся» [10, с. 158]. Імёны ў старажытным грамадстве былі сацыяльна інфарматыўнымі. Так, героі рамана «Велясіты», якія з'яўляюцца прадстаўнікамі вышэйшых саслоўяў, маюць складаныя імёны: княгіня Міраслава, вядун Святаслаў і інш. У такіх імёнах адлюстравана найстаражытнейшая традыцыя імяслаўя. Празванні ўтрымлівалі пажаданне чалавеку стаць вялікім, магутным, моцным, слаўным валадаром або святаром. Імёны прадстаўнікоў ніжэйшых саслоўяў уяўляюць сабой празванні-мянушкі, якія адлюстроўваюць знешнасць (Агнян, Злаціца, Лілея), характар чалавека (Радуня, Весяліна, Гаразд, Храбр), абставіны нараджэння (Обрыч быў народжаны ад обра – прадстаўніка цюркскага племені – славянскай жанчынай), адносіны да дзіцяці ў сям'і (Любім). Апатрапеічнае (ахоўнае) імя Неўдах (Нешчаслівы) павінна было адпужаць духі няўдачы ад чалавека.

Героі рамана «Велясіты» князі Драгамір і Веляслаў падарожнічаюць па свеце, наведваючы Візантыю, каралеўства франкаў, мусульманскія краіны. Інфармацыю пра нацыянальную прыналежнасць персанажаў-іншаземцаў – візантыйцаў (Эцый, Памфіл, Галерый, Стаўрокій, Мікандр), франкаў (Атальберт, Рамгуальд, Альда, Радэр), арабаў (Забайда, Муса, Зелімхан) – нясуць іх імёны.

З пункту гледжання літаратурна-мастацкай (паэтычнай) анамастыкі многія з імёнаў персанажаў, створаных фантазіяй аўтаркі, з'яўляюцца гаваркімі онімамі. Празванні эпізодычных герояў, як правіла, можна лічыць прамагаваркімі паэтонімамі. Такія імёны маюць празрысты сэнс, яны характарызуюць прама, непасрэдна, з'яўляючыся свайго роду ярлыкамі, этыкеткамі, якія прадвызначаюць характар успрымання і ацэнкі героя. В. Фанякова адзначае: «Гэтыя онімы падобныя да масак героя ці злачынцы ў сярэдневяковым тэатры, па якіх глядач адразу ведаў: хто перад ім» [11, с. 44]. Антрапонімы гэтага тыпу дазваляюць ярка, коратка і дакладна намаляваць цэласны вобраз. Так, гаваркае празванне Весяліна трапна акрэслівае характар дзяўчыны: «*Імя Аманавай сястры, пэўна, далі нездарма. Была яна сапраўды неўтаймаваная весялуха, увесь час ці нешта спявала, ці прытупвала, ці смяялася без дай прычыны*» [5, с. 74].

Імёны галоўных герояў гістарычнай прозы Зінаіды Дудзюк можна аднесці да ўс-коснагаваркіх онімаў. Паэтонімы гэтага тыпу пазбаўлены зададзенасці і прасталінейнасці прамагаваркіх онімаў. Такія антрапонімы маюць «зацёмненую» ўнутраную форму, для высвятлення якой патрэбны кантэкст. Сэнс гэтых празванняў раскрываецца праз спасціжэнне мастацкіх характараў, створаных пісьменнікам. Э.Б. Магазанік адзначаў: «Такія імёны – не шыльда, якая загадзя тлумачыць чытачу тое, з кім ён мае справу, а акампанемент, які гучыць толькі для чулага вуха. Спасцігнуўшы падтэкст такога

празвання, расшыфраваўшы знакі аўтарскай характарыстыкі героя, мы ўзбагацім сваё ўспрыманне мастацкага твора» [12, с. 30].

Адна з галоўных гераінь твора носіць імя Радуня (Радасць), якое адпавядае знешняй і ўнутранай сутнасці прыгажуні, што падарыла князю Веляславу радасць першага кахання, пайшла з ім у палон, ратавала словам і лекамі параненага Драгаміра: «Веляслаў зноў пабачыў яе, маладую, светлую, закаханую... Яму так яскрава ўявіліся шэрыя Радуніны вочы, доўгая русая каска, усмешлівыя вусны і ямачкі на шчоках, што, здалося, працягні руку – і яна апынецца ў абдымках, даверлівая і свавольная, пяшчотная і недасяжная, як тая першая вечаровая зорка» [5, с. 22]. Станоўчая экспрэсія ўзмацняецца за кошт ужывання памяншальна-ласкальнай формы імені: «Дзякую табе, Радунька. Ты свецішся, нібы сонца. І мне светла, таму што ты побач!» [5, с. 59]. Імя Гаразд уяўляе сабой лаканічную характарыстыку здольнага, спрытнага, кемлівага хлопца: «Гаразда ратавала тое, што ён з маленства быў прывучаны да цяжкай сялянскай працы. У чатырнаццаць гадоў нароўні са сталымі мужчынамі спраўляўся на сенакосе і не дазваляў сабе адставаць» [5, с. 74].

Пісьменніца фіксуе даўні звычай нашых продкаў набываць новае імя пры пераходзе ў іншы ўзроставы, сацыяльны статус. Аўтарка адзначае, што ў старажытнасці людзі былі ўпэўнены ў пераўтварэнні чалавека, які набывае новае празванне. Імя дачкі хазарскага кагана, прыгажуні Багдагуль, адзначае 'кветка, дадзеная Богам': «над ім [іменем] ляталі рознакаляровыя матылі і спявалі птушкі. Яно мела бязмежную прастору мары і надзеі, дзе над белаю юртаю ззяла золатам сонца і сінела неба, а іхнім адлюстраваннем цвілі на зямлі блакітныя і жоўтыя кветкі» [5, с. 28]. Страціўшы волю, Багдагуль губляе і імя, становячыся пасля хрышчэння Ірынай. Імя, што ў грэчаскай мове азначае азначае 'мір', нібыта накрэсліла лёс прыгажуні, якая стала заложніцай міру паміж Візантыяй і цюркскімі плямёнамі: «Я страціла вольную прастору. Мяне прывезлі ў каменны палац, дзе ўсё ілжыва блішчыць пазалотаю, але гэта толькі залатая клетка, дзе я вымушана дзень і ноч змагацца за сваё спакойнае існаванне ў жыцці» [5, с. 28]. «Багдагуль і яе дзядзьку давялося адмовіцца ад сваіх шматлікіх хазарскіх багоў, прыняць хрысціянства, змяніць імёны. Яна стала называцца Ірынай у гонар умацавання міру паміж хазарамі і візантыйцамі. Дзядзька ўзяў сабе такое ж імя, якое насіў базілеўс Канстанцін» [5, с. 29]. Сын хазарскага кагана, трапіўшы ў Візантыю, прымае хрышчэнне і бярэ імя візантыйскага базілеўса Канстанціна. Герой заўважае: «Я перахрысціўся, прыняў новае імя. Ува мне нічога не засталося хазарскага» [5, с. 29].

Сын князя Веляслаў трапляе ў палон і праходзіць цяжкія выпрабаванні, каб вярнуць найдаражэйшую каштоўнасць – волю. Набываючы яе, юнак бярэ новае імя: «Самая галоўная рэч на гэтым свеце – воля. Толькі з ёю ты належыш сам сабе, а без яе чалавек ператвараецца ў жывёлу, з якою можна зрабіць што заўгодна. Заві мяне проста Воля. Я – гэта Воля. Калі няма Волі, няма і мяне» [5, с. 16]. Вандруючы па мусульманскіх краінах разам з сябрам і паплечнікам Мусой, славянскі князь атрымлівае імя Хасан Сакр (Прыгожы Сокал). Сакалібамі (сокаламі) мусульмане называлі славян, а азначэнне ў саставе імені перадае знешнюю і ўнутраную прыгажосць маладога чалавека. Адзначым, што імёны народнасці і чалавека Сокал маюць татэмістычнае напаўненне: на ранніх этапах развіцця ўсходнеславянскай імяннай сістэмы найменні плямёнаў былі непасрэдна звернуты да свету прыроды, часткай якой былі і людзі. Продак-татэм персаніфікаваў сабой чалавечы калектыў і як бы існаваў ў кожным яго члене, што выражалася ў імёнах. У этноніме і антрапоніме Сокал адлюстраваны водгалас уяўленняў пра татэмнага продка славянскага племені. Пісьменніца заўважае, што назва продка-татэма стала асновай імені князя Дзярвана: «Дзярван – князь сорбаў, або сербаў. Этымалогія імя праглядаецца лёгка, яно аднокарэннае са словам «дрэва» або «дзірван» [7, с. 235].

Дахрысціянскія імёны часта ўтвараліся на базе найменняў раслін і жывёл. Я. Станкевіч адзначаў дэзыдэратыўны (пажадальны) характар такіх імёнаў: «Даючы такія й падобныя імёны, бацькі імёнамі выказвалі свае зычэнні дзецяняці, зычылі, каб сын быў дужы, як мядзведзь, тур, вол; хітры, як ліс; адважны, як арол, сакол; цвярдзі, як дуб; каб дачка была любовая, як зязюля; харошая, як ластаўка, краска, кветка» [13, с. 96]. На старонках твораў З. Дудзюк многа паганскіх імёнаў, утвораных на базе найменняў жывых істот. Носьбіты такіх празванняў нібыта роднасныя тым жывёлам, птушкам і раслінам, назвы якіх сталі асновай гаваркіх імёнаў. Так, адна з гераінь рамана «Велясіты», прыгажуня, якая паланіла сэрца княжыча Волі, мае імя Лілея, утворанае ад назвы пшчотнай і прыгожай кветкі. Нездарма сябар Волі Муса гаворыць: «*Тут жыныны цвітуць, як кветкі*» [14, с. 113]. У аснове язычніцкага імені княгіні Дубраўкі ляжыць апелятыў са значэннем ‘лес са значнай колькасцю дубоў і маладога дубняку’. Дуб у славянскай міфалогіі – сімвал вечнага жыцця. Верхняя частка дуба сімвалізуе свет вечнасці, а карані адпавядаюць зоне захавання продкаў. Каля каранёў знаходзіцца ўваход у Трыдзвятае царства – царства смерці. «Дубравы старажытнымі славянамі лічыліся свяшчэннымі, былі звязаны з культам продкаў, уяўляліся месцам, дзе захоўваліся душы дзядоў» [15, с. 147]. Імя Дубраўка адпавядае надзвычайным здольнасцям жанчыны, якая тонка адчувае нябачны свет духаў і можа адкрываць будучыню ў прарочых снах. Страціўшы мужа-князя, Дубраўка самаахвярна кідаецца ў пахавальны агонь, каб суправаджаць Вакаміра ў царства памерлых. Асновай імені Салавей становіцца найменне птушкі, высока цанёнай за дасканалы спеў. Чалавек з такім імем атрымлівае ў спадчыну ад продка-татэма якасць цудоўна гаворыць і зачароўваць сваімі прамовамі супляменнікаў: «*Захаваліся звесткі пра наўгародскага паганскага валхва, які так прыгожа і ўзнёсла ўмеў гаворыць пропаведзі, што за гэта быў празваны людзьмі Салаўём. Калі ж пачалося прымусовае хрышчэнне наўгародцаў, Салавей сабраў сваіх addаных вернікаў і пачаў помсціць князям. Ці не пра яго пасля была складзена быліна, якая называлася «Салавей-разбойнік»*» [16, с. 5].

Імёны ў старажытным грамадстве былі паказчыкамі роднасці і сваяцтва. У адпаведнасці са звычайным суіменаваннем, прадстаўнікі адной сям’і мелі імёны, якія ўтрымлівалі агульны структурны кампанент. Так, каваль, які стаў князем велясітаў, носіць імя Радаслаў, ягоны брат названы Радамірам, а дачка мае імя Радуня. Князь волатаў празываецца Драгавітам, а ягоныя ўнукі маюць імёны Драгамір і Сіладраг. Кампанент драгу перакладзе са старажытнаперсідскай мовы, як адзначае З. Дудзюк у аповесці-хранографі «Славянскія князі», азначае ‘другі, іншы, варожы’ [7, с. 248]. Кантэкст твораў пісьменніцы ажыўляе этымалагічную семантыку празванняў князёў: плямёны, узначаленыя імі, былі «*варожыя франкам і іх саюзнікам, сустракалі іх вайною, даймалі і трывожылі*» [7, с. 249].

Старажытныя людзі былі ўпэўнены ў тым, што дух памерлага жыве ў яго імені. Нованароджанага лічылі адным з памерлых членаў роду, які нарадзіўся зноў. Таму імя продка, які такім чынам нібыта працягваў сваё існаванне, давалі дзіцяці. Гэты звычай адлюстраваны ў рамане «Велясіты». Так, Радуня назвала сваіх сыноў імёнамі бацькі, братоў, сябра і каханага, праз гэта ўваскрашаючы людзей, якіх любіла: «*У мяне сям’я, пяцёра сыноў. Старэйшага завуць Веляславам, як і князя, наступнага Радаславам, як і майго бацьку, Любаграя і Міраслава назвала ў гонар маіх братоў. Самы меншы Драгамір. Нашу я вас усіх у маім сэрцы*» [14, с. 123].

Імёны старажытнымі славянамі даваліся не толькі дзецям, але і дарослым з нагоды розных выпадкаў. Імя-празванне грамадска-побытавага характару сустракаецца і на старонках рамана «Велясіты»: «*У нас адзін хлопец быў, ды такі няўдалы. Сабраўся ён аднойчы з мужчынамі сена касіць. Абед узяў, але ж такі цяжкі, што ледзь валачэ, і думае, дурненькі, што маці нешта смачнае напакавала. Ужо і мужчыны пасмейваюць*

ца, гледзячы на яго, распытваюць, што ён у торбу наладаваў. А ён плячыма паціскае: маўляў, што далі, тое і буду есці. Як прыйшла пара абедцаў, разгарнуў сваю торбачку, а там адна соль. Гэта бацька купіў ды паставіў у куточак, а гэты ёлупень падумаў, што абед, ну і было рогату. З таго часу яго завуць Салёны» [4, с. 13].

Такім чынам, у творах Зінаіды Дудзюк па-мастацку адлюстраваны не толькі іменаслоў дахрысціянскай пары, але і адчуванне старажытным чалавекам свету праз імя – неад’емны складнік асобы, які праграмуе лёс, звязвае з татэмным продкам, абараняе чалавека ад злых сіл, аб’ядноўвае з сям’ёй, родам, племенем. З пункту гледжання літаратурна-мастацкай анамастыкі, большасць антрапонімаў, ужытых у кантэксце прааналізаваных твораў пісьменніцы, з’яўляюцца ўскоснагаваркімі паэтонімамі. Дэфінітыўная сутнасць такіх найменняў раскрываецца ў кантэксце твора, які стварае ўяўленне пра носбітаў гаваркіх імёнаў.

Функцыі антрапонімаў у гістарычнай прозе Зінаіды Дудзюк

Функцыі антрапонімаў у мастацкіх творах на гістарычную тэму абумоўлены жанравай спецыфікай твораў, індывідуальна-аўтарскім стылем, эстэтычнымі ўстаноўкамі і ідэйнай накіраванасцю мастацкіх тэкстаў.

Мастацкія творы з’яўляюцца свайго роду адбіткам жыцця. Таму, як і ў жыцці, антрапонімы ў мастацкім тэксце выконваюць намінацыйна-ідэнтыфікацыйна-інфарматыўную функцыю, вылучаючы асобу як члена соцыуму. Найперш гэтую ролю адыгрываюць імёны і прозвішчы рэальных асоб, якіх дастаткова многа ў гістарычнай прозе. Імёны славутых продкаў – гістарычны «кантэкст» мастацкага палатна, жывое асяроддзе, найбольш выразны і праўдзівы фон дзеяння мастацкага твора. Заўважым, што З. Дудзюк выкарыстоўвае прыём актуалізацыі этымалагічнай семантыкі імёнаў гістарычных дзеячаў.

Галоўная функцыя паэтонімаў, якія з’яўляюцца найважнейшым сродкам стварэння мастацкага вобраза, – паэтыкаанамастычная (мастацкая). У складзе гэтай функцыі, на думку І.М. Петрачковай, вылучаюцца культурна-гістарычны, характарыстычны, стылістычны і сацыяльны кампаненты [17, с. 6–7].

У кантэксце гістарычнай прозы адной з найважнейшых з’яўляецца культурна-гістарычная функцыя. Любое найменне персанажа, ужытае пісьменнікамі, адпавядае антрапанімікону адлюстраванага ў творы часу і этнічнай прасторы. Паэтонім «упісаны» ў пэўны сацыякультурны кантэкст, інакш кажучы, ён культурна-гістарычна абумоўлены. Імя персанажа перадае светаўспрыманне і светапогляд чалавека пэўнага часу. Так, у антрапанімічнай прасторы твораў З. Дудзюк, якія адлюстроўваюць дахрысціянскі этап гісторыі славянскіх плямёнаў, прысутнічаюць празванні-мянушкі славянскага паходжання, што выражаюць веру людзей у паяднёнасць з прыродай праз продка-татэма (Лілея, Дубраўка, Дзірван, Прыгожы Сокал), імкненне праз імя атрымаць дапамогу багоў (Веляслаў, Ардагаст), накрэсліць шчаслівы лёс (Валук, Славун), зберагчы ад хвароб і няўдач (Неўдах, Нябул).

Выконваючы характарыстычную функцыю, антрапонімы даюць чытачу інфармацыю пра знешнасць індывіда (імёны Агнян, Злаціца) і пра рысы характару героя (імёны Радуня, Воля). Стылістычны кампанент мастацкай функцыі паэтонімаў заключаецца ў тым, што характарыстычныя онімы не толькі называюць персанажаў, але і даюць ім станоўчую (імёны Радаслаў, Радуня, Дабраслаў) або адмоўную (мянушка Салёны) ацэнку. Акрамя таго, паэтонімы перадаюць дастаткова шырокі спектр эмоцый праз лексічнае значэнне асновы онімаў (Весяліна) або дзякуючы суфіксам суб’ектыўнай ацэнкі (Радунька).

Сацыяльная функцыя антрапонімаў заключаецца ва ўказанні праз пасрэдніцтва імёнаў на месца персанажаў у сацыяльнай іерархіі. Так, у рамане З. Дудзюк «Велясіты»

прадстаўнікі вышэйшых саслоўяў маюць складаныя імёны (Святаслаў, Вяляслаў, Міраслава), што накрэсліваюць жыццёвы шлях слаўных і магутных валадароў, якім спрыяюць багі. Прадстаўнікі ніжэйшых саслоўяў названы празваннямі-мянушкамі, якія акрэсліваюць знешнасць (Агнян, Злаціца, Лілея), унутраную сутнасць чалавека (Весяліна, Радуня, Гаразд), абставіны нараджэння (Обрыч – дзіця, народжанае ад обра) і інш.

Размежаванне культурна-гістарычнай, характарыстычнай, сацыяльнай і стылістычнай функцый з’яўляецца ўмоўным, бо імёны персанажаў гістарычнай прозы найчасцей выконваюць некалькі розных функцый адначасова.

Заклучэнне

Гістарычная проза – гэта арыгінальнае мастацтва слова з пэўнымі адметнасцямі арганізацыі моўнага матэрыялу, сярод якіх асаблівасці ўжывання паэтонімаў з’яўляюцца прыкметным складнікам пісьменніцкага майстэрства. Навізна праведзенай працы заключаецца ў тым, што ў сферу праблемнага поля анаматычных даследаванняў уведзены новы, не разгледжаны да гэтага матэрыял. Апісанне літаратурных антрапонімаў ажыццяўлялася ў рэчышчы лінгвапрагматычнага даследавання мастацкага маўлення. У працы прадстаўлены комплексны міждысцыплінарны падыход да вывучэння ўласных імёнаў, які заключаецца ў разглядзе моўных фактаў на фоне культурна-гістарычнай і літаратуразнаўчай інфармацыі.

Разгляд антрапанімічнай прасторы твораў Зінаіды Дудзюк паказаў, што гістарычная проза пісьменніцы вызначаецца стылістычна матываваным ужываннем антрапанімічных адзінак, якія перадаюць адметнасць матэрыяльнай і духоўнай культуры нашых продкаў.

Найважнейшымі рысамі антрапанімікону твораў гістарычнай тэматыкі з’яўляецца адпаведнасць выбраных для ідэнтыфікацыі і характарыстыкі персанажаў імёнаў часу і этнакультурнаму рэгіёну, у якім разгортваюцца падзеі, шырокае выкарыстанне імёнаў рэальных гістарычных асоб, якія фарміруюць фон дзеяння, а таксама адпаведнасць сэнсавай нагрузкі і формы найменняў герояў словаўтваральным тыпам і мадэлям антрапонімаў адпаведнага гістарычнага перыяду.

Разгляд антрапанімікону твораў Зінаіды Дудзюк, якія акрэсліваюць дахрысціянскі этап гісторыі славян (раман «Велясіты», аповесць-хранограф «Славянскія князі», зборнікі эсэ «Шляхамі адвечнага слова», «Нямеранае багацце»), паказаў, што пісьменніца паспяхова выкарыстоўвае прыём актуалізацыі этымалагічнага значэння імёнаў рэальных гістарычных асоб – правадыроў даўніх славянскіх дзяржаў. Абапіраючыся на звесткі, зафіксаваныя ў помніках культуры чалавецтва, аўтарка раскрывае захаваную ў імёнах інфармацыю пра светапогляд нашых продкаў. Выкарыстаныя пісьменніцай язычніцкія імёны непасрэдна звернуты да свету прыроды, часткай якой лічылі сябе наш продкі. Адлюстравана ў творах і старажытнае разуменне імені як неад’емнага складніка чалавека, што праявілася ў імёнах-пажаданнях, якія выконвалі стваральную ролю, фарміравалі індывіда, прадвызначалі яго лёс, забяспечвалі падтрымку багоў і татэмных продкаў. Большасць празванняў герояў згаданых твораў з’яўляюцца ўскоснагаваркімі антрапонімамі з «зацёмненай» унутранай формай, зразумець сэнс якіх дапамагае кантэкст-канкрэтызатар зместу імені.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Суперанская, А.В. О русских именах / А.В. Сулова, А.В. Суперанская. – Л. : Лениздат, 1985. – 222 с.
2. Бондалетов, В.Д. Русская ономастика : учеб. пособие / В.Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.

3. Хрышчановіч, Л. «Па імені і жыццё»: антрапанімічная прастора беларускай народнай казкі / Л. Хрышчановіч // Роднае слова. – 1999. – № 5–6. – С. 131–139.
4. Дудзюк, З.І. Велясіты. Ч. 2 / З.І. Дудзюк // Маладосць. – 2005. – №. 3. – С. 5–23.
5. Дудзюк, З.І. Велясіты. Ч. 1 / З.І. Дудзюк // Маладосць. – 2005. – №. 2. – С. 18–87.
6. Дудзюк, З.І. Нямеранае багацце : эсэ / З.І. Дудзюк. – Брэст : Альтернатива, 2012. – 82 с.
7. Дудзюк, З.І. Славянскія князі : аповесць-хранограф / З.І. Дудзюк // Кола Сва-рога. – Мінск : Беларусь, 2006. – С. 202–258.
8. Рогалев, А.Ф. Введение в антропонимику. Именование людей с древнейших времён до конца XVIII века (на белорусском антропонимическом материале) / А.Ф. Ро-галев. – Брянск : Группа компаний «Десяточка», 2009. – 147 с.
9. Шур, В. Онiмы ў творах Якуба Коласа : паказчыкі і актуалізатары дадатковых адценняў значэння / В. Шур // Роднае слова. – 2006. – № 6. – С. 23–26.
10. Никонов, В.А. Личное имя – социальный знак / В.А. Никонов // Сов. этно-графия. – 1967. – № 5. – С. 157–168.
11. Фоякова, О.И. Имя собственное в художественном тексте / О.И. Фояко-ва. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1990. – 104 с.
12. Магазаник, Э.Б. Ономапозитика, или «говорящие имена» в литературе / Э.Б. Магазаник. – Ташкент : Фан, 1978. – 148 с.
13. Станкевіч, Я. Хрышчоныя імёны вялікалітоўскія / Я. Станкевіч // Спадчы-на. – 1992. – № 6. – С. 96–101.
14. Дудзюк, З.І. Велясіты. Ч. 3 / З.І. Дудзюк // Маладосць. – 2005. – №. 4. – С. 110–132.
15. Беларуская міфалогія : энцыклап. слоўнік / С. Санько [і інш.] ; склад. І. Клім-ковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.
16. Дудзюк, З.І. Шляхамі адвечнага слова / З.І. Дудзюк. – Брэст : Грамадская арганізацыя «Брэсцкі абласны цэнтр падтрымкі грамадзянскіх ініцыятыў “Вежа”», 2001. – 61 с.
17. Петрачкова, И.М. Значимость имени собственного в художественном тексте (на материале современной русской прозы) : автореф. дис. ...канд. филолог. наук : 10.02.02 / И.М. Петрачкова ; Бел. гос. ун-т. – Минск, 2003. – 21 с.

But-Gusaim S.F. Cultural and Historical Specificity of the Anthroponymic Space of the Historical Prose by Zinaida Dudyuk

The article views the anthroponyms used in the historical prose by Zinaida Dudyuk which are the bearers of valuable information about material and spiritual culture of the ancient Slavs. The work deals with the creative function of naming, which is characteristic of mythological thinking, according to it the name has a desiderative (wishing) role, defining the essence and the fate of a person being named. The names of characters are described from the point of view of the degree of the sense value.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 20.05.2014